

HISTORY STUDIES

INTERNATIONAL JOURNAL OF HISTORY

ISSN: 1309 4173 (Online) 1309 - 4688 (Print)

Volume 11 Issue 6, December 2019

DOI Number: 10.9737/hist.2019.801

Araştırma Makalesi

Makalenin Geliş Tarihi: 02.10.2019 Kabul Tarihi: 29.11.2019

Atıf Künyesi: Hakan Türkkkan, "XIX. Yüzyılda Karabük ve Çevresinde Muhacirler Meselesi", *History Studies*, 11/6, Aralık 2019, s. 2087-2104.

XIX. YÜZYIL KARABÜK VE ÇEVRESİNDE MUHACİRLER MESELESİ

The Problem of Immigrants in and Around Karabuk in The 19th Century

Dr. Hakan Türkkkan

ORCID No: 0000-0002-2681-6230

Karabük Üniversitesi

Özet

Muhacirler meselesi Osmanlı Devleti'nin toprak kaybetmesine bağlı olarak ortaya çıkan ve özellikle XIX. yüzyılın çeşitli dönemlerinde etkisi yoğun olarak hissedilen bir konudur. Bu dönemde muhacirler, savaşlar nedeniyle kaybedilen topraklardan kaçarak Osmanlı Devleti topraklarına sığınmışlardır. Osmanlı Devleti bu kitleleri ülkenin çeşitli şehirlerine yerleştirerek onların güvenliklerini ve zaruri ihtiyaçlarını karşılamak zorunda kalmıştır. Dönemin Osmanlı Devlet Arşivi kayıtlarından, Safranbolu da dahil olmak üzere günümüz Karabük ve civarındaki yerleşim yerlerine muhacirlerin gönderildiği anlaşılmaktadır. Bu noktada özellikle yerel halkın muhacirlere yaklaşımı önem arz etmektedir. Çünkü dışarıdan gelmiş, hiç tanışılmamış kimseler olması elbette muhacirlere karşı tereddütlü bir yaklaşım doğurmuştur. Bunun yanı sıra Muhacirlere yerleşebilecekleri ve tarım yapabilecekleri topraklar verilmesi gibi kararlar da yerel halk açısından önem arz etmiştir. Muhacirlerin de hiç bilmedikleri bir ülke veya şehre gelmekle ayrıca kaygılı ve tereddütlü oldukları ve bunun etkisiyle zaman zaman devletin aldığı kararların dışına çıkmak istemeleri söz konusudur.

Çalışma muhacirlerin nerelerden geldikleri, Karabük ve civarında nerelere yerleştirildikleri, halkla ve devletle olan ilişkileri ve karşılaşılan sorunların neler olduğu sorularına cevap aramaktadır. Çalışmanın kaynaklarını Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı verileri ve muhaceret ile ilgili literatür çalışmaları oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler : Muhacir, göç, Osmanlı, Karabük, Kastamonu, Bolu.

Abstract

The issue of immigrants emerged due to the loss of land by the Ottoman Empire and its effect was felt especially in various periods of the 19th century. During this period, the immigrants escaped from the lands lost because of the wars and took refuge in the Ottoman Empire. The Ottoman Empire had placed these masses in various cities of the country and had to resolve their security and necessity. It is understood from the records of the Ottoman State Archives of the period that the immigrants were sent to Karabük and nearby settlements, including Safranbolu. At this point, the attitude of the local people to the emigrants is important. Because of the fact that people who have come from outside and have never been met will of course bring a hesitant approach to immigrants. Besides, decisions such as giving lands to the immigrants and giving them agricultural land were important for the local people. The immigrants were also anxious and hesitant because they came to a country or city they did not know. Due to this, they did not want to comply with the decisions taken by the state from time

XIX. Yüzyılda Karabük ve Çevresinde Muhacirler Meselesi

to time. The study seeks answers to questions about where the immigrants come from, where they are placed in Karabük and its surroundings, their relations with the public and the state, and what problems are encountered. The sources of the study consist of Presidential State Archives Presidency data, immigration literature studies.

Key Words: Immigrant, migrant, Ottoman, Karabuk, Kastamonu, Bolu.

Giriş

Muhacir kavramı göçmen kelimesinin karşılığı olarak kullanılmakta olup, bir ülkeden başka bir ülkeye gelip yerleşen kimse anlamına gelmektedir.¹ Muhacir kavramına bağlı olarak ortaya çıkmış olan muhaceret kavramı ise göç anlamına gelmekte olup; kişi veya toplulukların sürekli veya geçici olarak bir yerden başka bir yere yerleşmek amacıyla yaptıkları yer değiştirme hareketi olarak tanımlanır. Günümüzde muhacirler; sürgünler, anlaşmalara tabi olanlar, milletlerarası muhacirler, tahliye olanlar, milli muhacirler, mülteciler, siyasi mülteciler, geri gelenler, yurtsuzlar, devletsizler gibi çok farklı sınıflara ayrılmaktadır.²

Osmanlı Devleti'nin muhacir meselesiyle ilk karşılaşması 1683-1699 yılları arasında gerçekleşen Osmanlı-Avusturya savaşları döneminde olmuştur. Bu dönemde sınır boylarında yaşamakta olan Müslümanlar geri çekilmeye başlamış, bu çekilme ilerleyen dönemlerde gerçekleşecek olan büyük göç dalgalarının ilki olmuştur.³ Muhacir meselesi XVIII. yüzyılın ikinci yarısından sonra ise Osmanlı Devleti'nin gündemine daha somut ve geri dönülemez bir biçimde yerleşmiştir. Osmanlı Devleti'ne karşı Rusya ve Avrupa devletlerinin takip ettikleri politikalar muhacir meselesinin ortaya çıkmasında önemli paya sahiptir. Türklerin Avrupa'dan çıkarılması amacına yönelik ideolojik saplantı, Avrupa devletlerinin Osmanlı Devleti'ne yönelik siyasi ve askerî davranışlarına da yansımıştır.⁴ XIX. yüzyılda her ne kadar bazı çıkarılara ve Avrupa denge siyasetine dayalı olarak Osmanlı Devleti'nin varlığı korunmuşsa da Avrupalıların Türklere yönelik nefretleri ortadan kalkmamıştır. Bu nedenle sözü edilen denge siyasetine yönelik olarak Avrupa diplomatları içinde bile hoşnutsuzluklar açıkça dile getirilmiştir. Türklerin Avrupa topraklarında egemen olmaya uygun olmadıkları veya Balkanların Türklere değil 1200 yıldır Güney Slavlarına ait olduğu bu nedenle Türklerin ortadan kaldırılması gerektiğine yönelik kanaatler Avrupa'da yaygınlaşmış ve net bir biçimde ifade edilmiştir.⁵ Bu anlayış ve düşmanlık hislerine bağlı olarak XIX. ve XX. yüzyıllarda Şark Meselesi haline gelen bu tutuma bağlı olarak ortaya çıkan savaşlar sonucunda milyonlarca insan yaşadıkları toprakları terk etmek zorunda kalmıştır.⁶

XVIII. ve XIX. yüzyıllarda Rusya, Balkan ve Avrupa devletleriyle yapılan savaşların kaybedilmesine bağlı olarak hem Müslüman hem de gayrimüslim kitleler savaş alanlarından kaçarak Osmanlı Devleti topraklarına akın etmişlerdir.⁷ Osmanlı Devleti XIX. yüzyıl başlarında

¹ Ferit Devleliioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 1997, s.665.

² Nedim İpek, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri (1877-1890)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999, s. 1.

³ H. Yıldırım Ağançoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyete Balkanların Makus Tarihi Göç*, Kum Saati Yayınları, İstanbul 2001, s. 31.

⁴ Nedim İpek, *age*, s. 1.

⁵ Zafer Gölen, *Şark Meselesi ve Milli Mücadele*, Öncü Basımevi, Ankara 2015, s.48-49.

⁶ Ahmet Halaçoğlu, *Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912-1913)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995. s.6.

⁷ Abdullah Saydam, "Muhacir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. Ek 2, İstanbul 2016, s. 288-290.

gerek birtakım siyasi sebepler gerekse nüfus kıtlığı nedeniyle verimli topraklarının büyük bir kısmını ekip biçemez duruma gelmiştir. Nüfus faktörünün savunma ve ekonomik gelişme açısından önemini fark eden Osmanlı Devleti, yabancı uzmanlardan bile görüşler alarak tarımı canlandırmanın yollarını aramıştır. Bu amaçla tarım alanında yeterli sayıda insan gücünü istihdam etmenin yolları aranmıştır.⁸ Bu noktada muhacirler geniş tarım arazilerinin gereği gibi değerlendirilmesi amacıyla istihdam edilmek istenmiştir. Bu durum Osmanlı Devleti'ne yük teşkil etmekte olan muhacirlerin uzun vadede kazanç olarak görülmesini de sağlamış hatta zaman zaman Osmanlı topraklarına yönelik göçün teşvik edildiği dönemler bile olmuştur. Ancak aynı şey muhacir sayısının büyük rakamlara ulaştığı dönemler için söylenemez.⁹ Osmanlı Devleti'nin muhacirler sayesinde üretici nüfus elde etmesi ve ekonomik avantaj sağlamasına karşılık, göç veren devletler işgücü potansiyellerini ve üretici nüfuslarını kaybetmişlerdir.¹⁰ Çalışmada Osmanlı Devleti'nin pek çok bölgesine olduğu gibi günümüz Karabük ve çevresine de iskân edilmiş olan muhacirlerin iskân ve istihdamları ile yapılan yardımlar büyük oranda arşiv belgelerine dayanılarak ortaya koyulmaya çalışılacaktır.

1. Osmanlı'da Muhacir Meselesinin Gelişimi

Osmanlı topraklarına yönelen göçlerde Türk – Rus Savaşlarının etkisi büyüktür. İlk büyük göç hareketi 1768-1774 Osmanlı – Rus Savaşı sırasında gerçekleşmiştir. Bu sırada Ruslar, Güney Volga, Güney Kafkasya ve Don havalisinde yaşayan Türk – Tatar ve Moğolları sürmüştür. Bunun sonucunda Kazan'dan Azak'a kadar uzanan bölgede yaşayan Türklerin büyük bir kısmı Osmanlı Devleti'ne sığınmak zorunda kalmıştır.¹¹ Bu noktada Kırımın veya Tatarların vatanlarından göç etmeleri Osmanlı Devleti'ne yönelik ilk Müslüman göçü olarak nitelendirilebilir.¹² 1780-1800 yılları arasında Kırım, Kazan, Kafkasya bölgelerinden Osmanlı Devleti'ne sığınanların sayısı 500.000'i bulmuştur. XIX. yüzyıla gelindiğinde ise Fransız İhtilali ile ortaya çıkan milliyetçilik akımları Balkanlarda Osmanlı Devleti'ne bağlı olan unsurları da etkilemiştir. Bu durum ayrılıkçılık hareketlerinin, isyan ve ayaklanmaların başlamasına neden olmuştur. 1804 tarihli Sırp isyanında Sırp'ların saldırısından kaçan Müslüman Türkler Bosna Hersek ve Rumeli'ye göç etmişler, kaçamayanlar ise kalelere sığınmışlardır.¹³ 1806-1812 yılları arasında Ruslar 200.000'e yakın Müslümanı muhacir durumuna düşürmüştür. Yine 1828-1829 Osmanlı – Rus Savaşı sırasında da Müslümanlar Rus katliamından kurtulmak için topraklarını terk ederek ormanlara ve dağlara sığınmışlardır. Bu dönemde Rusların batıdan yaptıkları baskı sonucunda Güney Trakya Türkleri İstanbul'a yönelmişlerdir.¹⁴ Ruslar 1828-1829 Savaşları sırasında yalnız Müslümanları yerlerinden etmemişler aynı zamanda Bulgar, Ermeni ve Rum gibi Hristiyan unsurları da göçe zorlamışlardır. Savaş sonunda imzalanan Edirne Antlaşması ile Ruslara terk edilen topraklarda yaşayan Müslüman halkın Rus zulmüne uğramamak için Anadolu içlerine yönelmesi yeni bir

⁸ Kemal H. Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler*, Timaş Yayınları, İstanbul 2019, s.153.

⁹ Ufuk Gülsoy, "Osmanlı Topraklarına Avrupa'dan Muhacir İskânı (1856-1869)", *İlmi Araştırmalar* 3, İstanbul 1996, s. 52.

¹⁰ Ahmet Halaçoğlu, *age*, s.6.

¹¹ Nedim İpek, *age*, s. 1,2.

¹² Karpat, *age*, s.152.

¹³ Nedim İpek, *age*, s. 1,2.

¹⁴ H. Yıldırım Ağanoğlu, *age*, s. 32-33.

XIX. Yüzyılda Karabük ve Çevresinde Muhacirler Meselesi

muhacir akınına neden olmuştur.¹⁵ Osmanlı topraklarına yönelik muhaceret kesintilerle de olsa bütün XIX. yüzyıl boyunca hatta sonrasında da devam etmiştir. Muhacir akınının durduğu veya hafiflediği dönemlerin savaşların bir süre de olsa durduğu dönemler olduğu anlaşılmaktadır. Savaşlar sırasında ve sonrasında ise hareketliliğin yeniden başladığı görülür. Kırım Savaşı da Osmanlı topraklarına yönelik muhacereti hızlandıran önemli evrelerden birisi olmuştur. Osmanlı Devleti bu savaştan müttefikleri sayesinde galip çıkmakla birlikte Rusya'nın Kırım topraklarına ve bu topraklarda yaşayan Müslümanlara yönelik olumsuz faaliyetleri hep canlı kalmıştır. Ruslar Kırım'ı Türklerden boşaltmaya kararlı bir şekilde halkı Kursk, Paltova vb. uzak bölgelere sürmüşlerdir. Sürgünden kurtulmak isteyenler çareyi Osmanlı Devleti'ne sığınmakta bulmuşlardır. Rusların Kırım'daki Müslümanlara yönelik politikaları dönemsel olarak ve politikacılara göre değişiklik arz etmiştir. Rusların kimi zaman Müslüman halktan ekonomik anlamda yararlanmak istemesi kimi zaman da onları topraklarından sürmek istemeleri gibi sebepler Müslümanların anavatanlarında yaşama ümitlerini kırmıştır. Bu durum yegâne sığınılacak yer olarak görülen Osmanlı topraklarına yönelik muhacir akınına hızlandırmıştır.¹⁶ Yaşanan olaylar 1783-1922 yılları arasında 1800.000 kişinin Kırım'dan Osmanlı topraklarına gelmesine neden olmuştur.¹⁷ Bunun yanı sıra Kırım Savaşı, Müslümanların topraklarından sürülmelerinde yeni bir aşamayı ortaya çıkarmıştır. Bunun sebebi Rusya'nın Kırım Savaşı sonrasında Balkanlar ve Anadolu'da etkinliğinin azalmasına karşılık yönünü Azerbaycan, Dağıstan, Kafkasya, Türkistan bölgelerine çevirmesidir. Rusların bu bölgelere yönelmesi sonucunda yüzbinlerce Müslüman, yurdunu terk ederek Osmanlı topraklarına sığınmıştır. 1860-1862 arasında Kırım, Kafkasya, Dağıstan bölgelerinden Osmanlı Devleti'ne sığınanların sayısı 230.000'i bulmuştur. Bu sayı 1860'ların sonunda toplamda 1 milyonu geçmiştir.¹⁸ Müslüman toplulukların Osmanlı topraklarına göçlerinin bir diğer önemli aşaması ise 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı nedeniyle gerçekleşmiştir. Bu savaş döneminde Rusya'nın hareket alanı genişlemiş ve göçler yoğunlaşmıştır. Rusya genişleme politikasına uygun olarak, ele geçirdiği topraklardaki halka 1878 öncesinde olduğu gibi siyasi, ekonomik ve kültürel açıdan baskı uygulamaya devam etmiştir. İşgal edilen topraklarda Müslüman Türk halkı asimile edilerek Ruslaştırılmaya çalışılmış, toprakları ellerinden alınıp yoksullaştırılmış, Hristiyan unsurlar aracılığıyla etkisizleştirilmiş, sürgün ve katledilmişlerdir.¹⁹ Rusların savaş başladığı sıralarda Tuna nehrini aşmaları, bölgede yaşayan Müslümanlar üzerinde büyük tedirginliğe yol açmış ve Müslüman halk canlarını kurtarabilecekleri güvenli bölgelere kaçmıştır. Ruslara Bulgar çetelerinin de katılması Müslümanlara yönelik tehdidi daha da arttırmış olup bu durum Osmanlı Devleti topraklarına yönelik kitlesel göçleri başlatmıştır. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sebebiyle 300.000 civarında Müslüman katledilmiş ve bir buçuk milyon kadar kişi de muhacir durumuna düşmüştür.²⁰ Gerek Şark Meselesi nedeniyle

¹⁵ Nedim İpek, *age*, s. 3.

¹⁶ Abdullah Saydam, *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2010, s.72.

¹⁷ Murathan Keha, 1877-1878 Osmanlı Rus Harbi'ne Kadar Yaşanan Kırım Kafkas Göçleri ve Erzurum'un Durumu, *Ekev Akademi Dergisi*, Yıl 17, Sayı 57, Güz 2013, s. 94.

¹⁸ Nedim İpek, *age*, s. 4.

¹⁹ Süleyman Erkan, *Kırım ve Kafkasya Göçleri (1878-1908)*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Kafkasya ve Orta Asya Ülkeleri Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları, Trabzon 1996, s.25.

²⁰ Hüseyin Vehbi İmamoğlu, "93 Harbinden Sonra Balkanlardan Anadolu'ya Göçler", *Geçmişten Günümüze Göç I*, Canik Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun 2017, s.140-141.

gerekse bu dönemde uygulanmaya başlayan Rusya'nın Balkan politikası nedeniyle Balkanlardaki Müslüman nüfus yurtlarını terk etmek zorunda kalmıştır. Balkan Savaşları sırasında da Rusya ve onun Panslavist politikaları ve bu politikaya hizmet eden Balkan devletlerinin Türk düşmanlığı, kitlesel göçlere neden olmuştur. Bu dönemde Yunanistan, Bulgaristan, Sırbistan ve Karadağ gibi devletlerin Müslümanlara yönelik zulüm ve baskıları göç hareketlerini arttırmış ve hızlandırmıştır.²¹ Osmanlı topraklarına yönelen ve sayısı milyonlara ulaşan göçmen kitleleri Osmanlı Devleti'nde toplumsal, etnik, dini ve dilsel değişim ve dönüşümlere neden olmuş ve Osmanlı demografik yapısı her yönüyle büyük göç hareketlerinden etkilenmiştir.²²

1.1. Osmanlı Devleti'nde Muhacirlere Yardımcı Kurumlar ve Faaliyetleri

Göç olaylarının ilk başladığı dönemlerde savaş alanlarından kaçan muhacirler yine savaş alanlarına yakın güvenli bölgelere yerleştirilmişlerdir. Bu nedenle ilk dönemlerde muhacirlerin sorunlarıyla ilgilenmekte olan merkezi kurumlar oluşmadığından muhacirlerin sorunlarının çözümüyle yerel yöneticiler ilgilenmişlerdir.²³ III. Selim ve II. Mahmut dönemlerinde muhacirlerin iskân işleri, yeni ülkelerine alışmaları, ekonomik ve sosyal sorunlarının çözümü gibi konulara devletin yakın ilgisi olmakla birlikte bu hususlarda ortaya çıkan sorunların çözümü için özel ve merkezi bir idari sistem oluşturulmadığı görülür. Tanzimat Fermanı'nın ilan edildiği 1839 yılına kadar muhacirlerin iskân ve diğer işleri bizzat Bâbîâlî tarafından gönderilen talimatlara göre veya muhacirlerin bizzat müracaatı üzerine yardım yapılması suretiyle çözülmüştür.²⁴ İskân sorunları başta olmak üzere muhacirlerin sorunlarıyla ilgilenecek merkezi düzeyde bir kurum ancak 1860'tan sonra ortaya çıkmıştır. "İdare-i Umumiye-i Muhacirîn Komisyonu" adı verilen bu komisyon muhacirlerin iskânları konusunda kurulan ilk komisyondur. Bu komisyon 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşından sonra "İskân-ı Muhacirîn Komisyonu" adı verilerek genişletilmiş ve vilayetlerde de "İskân-ı Muhacirîn Müdürlüğü" olarak teşkilatlandırılmıştır. Birinci Dünya Savaşı yıllarında ise 9 Mart 1915 tarihinde çıkan bir yasa ile "Aşair ve Muhacirîn Müdüriyet-i Umumiyesi" adını almıştır.²⁵ Muhacirîn komisyonlarında ihtiyaca binaen kâtip, tercüman ve zaptiye gibi görevliler de bulunmuştur. Komisyonlar görev yaptıkları süre içinde muhacirleri misafir etmek, onların iskân edilebilecekleri mahalleri tespit etmek ve gerektiğinde onları nakletmekle görevlendirilmişlerdir. Ayrıca muhacirlere ev, hayvan, arazi ve tohum temin etmek, yevmiye bağlamak ve çeşitli yardımlarda bulunmak da muhacirîn komisyonları tarafından gerçekleştirilmiştir. Yardımlar öncelikli olarak devlet tarafından ve bazı kurumların bütçelerinden gerçekleştirilirken halkın yardımları da kabul ve teşvik edilmiştir. Toplanan yardımlar yine muhacirîn komisyonları tarafından muhacirlerin ihtiyaçları için harcanmıştır. Komisyonların en önemli görevlerinden biri de muhacirlerin yerleştikleri yerlere uyum

²¹ H. Yıldırım Ağanoğlu, *age*, s. 61-84.

²² Karpat, *age*, s.149.

²³ Abdullah Saydam, "agm", s. 288-290.

²⁴ Ahmet Cevat Eren, *Türkiye'de Göç ve Göçmen Meseleleri Tanzimat Devri, İlk Kurulan Göçmen Komisyonu, Çıkarılan Tüzükler*, Nurgök Matbaası, İstanbul 1966, s.39-40.

²⁵ Fikret Babuş, *Osmanlı'dan Günümüze Etnik-Sosyal Politikalar Çerçevesinde Türkiye'de Göç ve İskân Siyaseti Uygulamaları*, Ozan Yayınları, İstanbul, 2006, s. 61-62.

XIX. Yüzyılda Karabük ve Çevresinde Muhacirler Meselesi

sağlayabilmelerinin sağlanması olmuştur.²⁶ Ayrıca komisyonlar Osmanlı topraklarına yönelik muhaceretin yoğunluğuna bağlı olarak faaliyetlerini arttırmış veya azaltmış hatta bazı dönemlerde lağvedilmişlerdir. Ancak lağvedilmeleri muhacirlerle ilgili hiçbir kurumun bulunmadığı anlamına gelmez çünkü iskân edilmiş olanların sorunları ile de ilgilenilmesi meselenin bir başka önemli boyutunu teşkil etmektedir. Bu bakımdan Muhâcirin Komisyonu'nun 1865 yılında lağvedilmesinden sonra mevcut muhacirlerle ilgilenmesi için Meclis-i Vala'ya bağlı olarak Muhâcirin İdaresi kurulmuştur. 1877-1878 Osmanlı – Rus Savaşı ile birlikte Osmanlı toprakları yeniden muhacir akınına uğramıştır. Bu nedenle Sultan II. Abdülhamit gözetiminde ve bizzat Padişahın başkanlığını yaptığı Umum Muhâcirin Komisyonu kurulmuştur. Ancak Osmanlı – Rus Harbi'nin sona ermesi nedeniyle Umum Muhâcirin Komisyonu da lağvedilmiştir.²⁷ Fakat Osmanlı Devleti'nin savaş hali devam etmiş ve gerek Rusya'nın gerekse Balkan ve Avrupa devletlerinin Şark Meselesinin devamı niteliğinde olan politikaları nedeniyle Müslümanlar zaman zaman Osmanlı topraklarına akın etmişlerdir. Bu durum Türkiye Cumhuriyeti Devleti açısından da geçerlidir.

2. Karabük ve Çevresinde Muhacirler

Muhacir meselesi özellikle XIX. yüzyılda devamlı artış gösteren bir sorun haline gelmiş ve muhacirler Anadolu'nun pek çok bölgesinde iskân edilmişlerdir. Özellikle XIX. yüzyılda ortaya çıkan savaşlar Osmanlı topraklarına yönelik göç hareketlerini de şekillendirmiştir. Osmanlı Devleti muhacirlerin iskânını gerek gayrimüslim gerekse Müslüman muhacirler açısından çeşitli nizamnamelerle belli bir hukuki çerçeveye oturtmaya çalışmıştır. Bu bağlamda 1856 yılında Meclis-i Alî-i Tanzimat tarafından hazırlanan nizamname özellikle gayrimüslim muhacirlerin kabullerini ve iskân edilebilmelerini birtakım şartlara bağlamışlardır. Bunlardan biri, gelenlerin bir miktar nakit parasının olması şartıdır. Bu şartın ekonomik kaygılarla koyulmuş olduğu anlaşılmaktadır. Nizamnamenin başka bir şartı ise gelecek muhacirlerin Osmanlı Padişahına sadakatten ayrılmamaları ve Osmanlı tabiiyetini kabul etmeleri şartıdır. Belirtilen Nizamname gereğince Osmanlı tabiiyetini kabul edenlerden daha sonra eski tabiiyetlerine dönmeyeceklerini senetle taahhüt etmeleri istenmiştir. Eğer eski tabiiyetlerine dönenler olursa Osmanlı tabiiyetinden çıkarılıp sınır dışı edilecek ve kendilerine karşılıksız verilen emlak, arazi veya eşyalar da geri alınacaktı.²⁸ Bu şartlar çerçevesinde muhacirlerin iskân edildiği bölgelerden biri de günümüz Karabük ve çevresidir. Çalışmada Karabük ve çevresi ifadesi ile Safranbolu, Kastamonu, Bartın, Bolu gibi komşu merkezler kastedilmektedir. Bununla birlikte çalışmada Kastamonu ve Bolu ile ilgili verilerin yoğunluk arz ettiği görülecektir. Osmanlı idari yapılanmasında Bolu'nun da Kastamonu Vilayetine bağlı sancaklardan biri olduğu görülür.²⁹ Bu bakımdan çalışmanın çerçevesi, Karabük'ün her iki şehrin merkezinde yer alması düşünülerek tespit edilmiş ve bölgedeki muhacirlerin iskân ve istihdamlarıyla muhacirlere yönelik yardım faaliyetleri ele alınmıştır.

²⁶ Mehmet Demirtaş, “Kırım Savaşı ve 93 Harbi Sürecinde Osmanlı Memleketine Gelen Göçmenlerin Sevk ve İskânları”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 41, Erzurum 2009, s. 216.

²⁷ Abdullah Saydam, “agm”, s. 288-290.

²⁸ İbrahim Serbestoğlu, *Osmanlı Kimdir? Osmanlı Devleti'nde Tabiiyet Sorunu*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2014, s.319-320.

²⁹ Hüseyin Lütfi Ersoy, *Karabük Tarihi*, Karabük Valiliği İl Özel İdaresi Kültür Yayınları, Karabük 2011, s.128.

2.1. Karabük ve Çevresinde Muhacirlerin İskânı

İskân, yurtlandırma, belli bir yere insan yerleştirme anlamında kullanılan bir kavramdır. Osmanlı Devleti, fetihler ve konar göçerlerden dolayı iskân konusuyla ilgilenmiştir.³⁰ Ancak iskân konusu XIX. yüzyıl ve devamında Osmanlı Devleti açısından genelde muhacir ve mültecilerin iskânı meselesine dönüşmüştür. Bu itibarla Karabük ve çevresi de hemen her göç dalgasında muhacir iskân edilen bir coğrafya olmuş, Balkanlar, Kırım, Dağıstan, Türkistan ve Kafkasya'nın pek çok bölgesinden gelen çeşitli Türk boylarına mensup ve çoğunlukla Müslüman olan ahali buralara iskân edilmiştir.

Güçlü bir muhacir akınının gerçekleştiği Kırım Savaşı sonrasında yani 1860'larda Kastamonu ve Bolu havalisine sıklıkla muhacir iskân edildiği görülür. Kastamonu'nun Karadeniz sahiline olan yakınlığı özellikle Kafkas muhacirlerinin iskânı açısından kolaylık sağlamıştır.³¹ Bu bağlamda Samsun'a Kırım Savaşı'ndan itibaren başlayan muhacir akını ile göçmenlerin sayısı 1860'ların ortalarında 80.000'i bulmuş, bu sayı daha sonraki savaşlarda artış göstermiştir. Böylece Samsun muhacirler açısından hem bir iskân merkezi hem de geçiş güzergahı haline gelmiştir. Bu açıdan Kastamonu ve civarı Karadeniz sahillerindeki Samsun ve Sinop gibi merkezlere çıkan muhacirlerin dağıtıldıkları öncelikli bölgeler arasında yer almıştır.³² Örneğin bu dönemde bazı Çerkez muhacirler Kastamonu'da iskân edilmişlerdir.³³ Sinop'ta geçici olarak tutulmakta olan bazı Çerkez kabileler,³⁴ Kırım'dan İstanbul'a gelen muhacirlerin yaklaşık 200 hanesi, bazı Nogay muhacirler ve Dağıstan muhacirlerinden bir kısmı ise Bolu'ya yerleştirilmişlerdir.³⁵ Çerkezlerin Besni kabilesine mensup bazı muhacirler sonradan yine Bolu'ya bağlı Düzce kazasına gönderilmişler ve Düzce'de bu ailelerin geçinebilmeleri için her türlü imkân sağlanmaya çalışılmıştır.³⁶ Bu tarihlerde Viranşehir'e de Sinop'tan muhacirler gönderilmiştir.³⁷

Devletin bu dönemde muhacirlerin mağdur olmamaları için tedbirler almaya çalıştığı görülür. Bu amaçla yerel idareciler muhacirlerin mağdur olmamaları noktasında uyarılmış ve onların sefalete düşürülmemeleri istenmiştir.³⁸ Bu anlamda 1863 yılında iskân olunmak üzere Kastamonu'ya gönderilen muhacirler zamanında iskân edilemedikleri için mağdur olmuşlardır. Kış mevsiminin de gelmiş olması nedeniyle muhacirlerin zarar görmesini önlemek amacıyla iskânla vakit kaybetmeksizin muhacirlerin misafir olarak dağıtılmaları yoluna gidilmiştir.³⁹ 1865 dolaylarında Osmanlı Devleti'ne muhacir akını devam etmekte olduğundan Rumeli ve Anadolu taraflarından gelmekte olan muhacirlerin Bolu'da iskânına çalışılmıştır. Aynı tarihte

³⁰ Babuş, *age*, s. 13, 27, 29.

³¹ Erkan, *age*, s.161.

³² Nedim İpek, "Kuruluşundan Cumhuriyete Canik Sancak Merkezi", *İlk Çağdan Cumhuriyete Canik*, Edt. Cevdet Yılmaz, Canik Belediyesi Yayınları, Samsun 2013, s.184-185.

³³ BOA, A.}MKT.MHM/217-18 (H.20.10.1277).

³⁴ BOA, A.}MKT.UM./553-25 (H.10.10.1278).

³⁵ BOA, A.}MKT.NZD./327-80 (H.02.04.1277); BOA, A.}MKT.NZD./328-93 (H.12.04.1277).

³⁶ BOA, A.}MKT.UM./420-28 (.25.01.1277); BOA, A.}MKT.UM./435-83 (H.27.04.1277); Kemal Gurulkan vd. (Yay. Haz.), *Osmanlı Belgelerinde Kafkas Göçleri I*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2012, s.296.

³⁷ BOA, A.}MKT.MHM/200-83 (H.11.05.1277).

³⁸ BOA, A.}MKT.MHM/211-99 (H.27.08.1277).

³⁹ BOA, A.}MKT.MHM/255-36 (H.17.08.1279).

XIX. Yüzyılda Karabük ve Çevresinde Muhacirler Meselesi

Kırım tarafından gelmekte olan muhacirlerin Viranşehir’de Hristiyanların terk ettikleri yerlere yerleştirilmeleri üzerinde durulmuştur.⁴⁰ Aynı durum Birinci Dünya Savaşı başlarında Ereğli için de söz konusu olmuş ve Rumlara terk ettikleri köylere muhacirlerin iskân edilmesine karar verilmiştir.⁴¹ Muhacir iskânı 1870’lerde de devam etmiş ve bu tarihlerde Dağistan ve Lehistan’dan Osmanlı Devleti’ne sığınan muhacirlerin Kastamonu’ya yerleştirilmesi planlanmıştır. 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi sırasında da Canik civarında yıgılmış olan Abhaz muhacirlerin Kastamonu’nun da içinde bulunduğu Osmanlı Vilayetlerine dağıtılması yoluna gidilmiştir.⁴² Bu dönemde Sohum göçmenlerinin bir kısmı ile bazı Gürcü göçmenlerin yine Kastamonu ve civarına yerleştirildikleri görölr.⁴³ Ayrıca yine 1878 yılında Rumeli’den Anadolu’ya gönderilen yaklaşık 150.000 göçmenin yaklaşık 10.000 kadarı yine Kastamonu’ya gönderilmiştir.⁴⁴ 1886 yılında ise Kastamonu’nun Akıneri Köyüne Batum’dan yaklaşık 40 hane kadar Gürcü göçmen iskân edilmiştir.⁴⁵ Ancak bu dönemde Kastamonu’nun da dahil olduğu sahile yakın bazı kesimlerde göçmenleri iskân edebilecek yeterli arazi bulmanın zorlaşması söz konusudur. Öyle ki 1877-1900 yılları arasında Anadolu’ya gelen muhacirlerin iskân edilebilmesi için arazi üretmek gerekmiştir. Miriye ait boş araziler, vakıf arazileri, atıl durumdaki askeri bölgeler, meralar, mirî çiftlik arazileri, korular ve elverişsiz topraklar bile muhacirlerin iskânı ve tarım yapmaları için tahsis edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca Osmanlı taşrasında mütegalibe sınıfının araziler üzerindeki tasallutu da muhacirler için yerleşim ve tarım alanı bulmayı biraz daha zorlaştırmıştır. Bu ve benzeri nedenlerle Sohum muhacirleri Rumeli’de eksilen nüfusun da yerini doldurmak amacıyla Rumeli taraflarına gönderilmeye çalışılmıştır.⁴⁶ 1886 ve 1889 dönemlerinde ise Kafkaslardan gelen yaklaşık 10.000 kadar Çerkez muhacir Kastamonu ve Bolu dolaylarına yerleştirilmeye çalışılmıştır.⁴⁷ Bunun yanı sıra 1892 yılında da Kafkasya’dan Osmanlı topraklarına gelmekte olan 24.000 muhacirin iskân edilmesi düşünölen bölgelerden biri yine Kastamonu olmuştur.⁴⁸ Bu noktada Kastamonu’da muhacirlerin iskânına, masraflarını kendilerinin karşılamaları şartıyla izin verilmesi muhacir yükünün ağırlaşmakta olduğunu göstermesi açısından mühimdir. Balkan Harbi yıllarına geldiğinde ise Balkanlardan çeşitli İşlam ahalisi Osmanlı Devleti’ne yönelmiş olup bunlar arasında yer alan Boşnak muhacirlerin iskânı için yine Bolu ve Kastamonu düşünölmüştür.⁴⁹

XIX. yüzyıl başlarında Osmanlı topraklarına gelen muhacir ve mülteciler boş ve değerlendirilemeyen arazilerin ekilip biçilmesi açısından ekonomik bir avantaj olarak görölrürken yüzyılın sonlarına doğru durum tersine dönmeye başlamıştır. Çünkü henüz 1865 yılında bile Bolu ve Kastamonu dolaylarında muhacir iskânı için uygun hane ve arazi bulma konusunda zorluklar yaşandığı anlaşılmaktadır. Bolu dolaylarında muhacir iskân edilen

⁴⁰ BOA, MVL/690-44 (H.09.06.1281).

⁴¹ BOA, DH.şFR/532-95 (R.06.07.1332).

⁴² BOA, DH.MKT./1319-68 (H.12.09.1294).

⁴³ Erkan, *age*, s.162.

⁴⁴ Eren, *age*, s.79.

⁴⁵ Muammer Demirel, “Artvin ve Batum Göçmenleri (1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşından Sonra)”, *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 40, Erzurum 2019, s.326.

⁴⁶ Nedim İpek, *İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler*, Serander Yayınları, Trabzon 2006, s. 56, 69.

⁴⁷ BOA, HR.İD../12-18 (M.02.04.1889); BOA, HR.İD../12-19 (M.29.04.1889); BOA, DH.MKT./1749-28 (H.21.12.1307).

⁴⁸ BOA, DH.MKT./1920-106 (H.10.07.1309).

⁴⁹ BOA, DH.şFR/41-95 (H.02.07.1332).

HISTORY
STUDIES

2094

Volume 11
Issue 6
December
2019

bölgelerden biri olan Düzce’de boş arazi kalmadığı için yeni muhacirlerin iskânının mümkün olmadığı ve Düzce’ye gidecek olan muhacirlere izin verilmemesi istenmiştir. Düzce’nin iskâna tahammülü kalmaması nedeniyle Bolu’nun başka kazalarında iskân edilecek muhacirlerin Düzce’ye uğramalarının engellenerek Göynük tarafından getirilmeleri yoluna gidilmiştir.⁵⁰ Aynı tarihte Kastamonu’da da muhacirlerin iskân edilebilmesi için uygun yer bulmada zorluklar yaşandığı görülür.⁵¹ 1880’lerin sonlarında ise muhacirlerin iskânı için boş arazi bulunması daha da zorlaşmıştır.⁵² Muhacirlerin yerleştirilmesi için uygun arazi ve hane azlığı nedeniyle muhacirler gönderilmeden önce arazi ve hane araştırılması gerekmiştir. Bu bağlamda 1895’lerde Kafkasya’da bulunan Cebrail nahiyesinden Osmanlı Devleti’ne göç edecek olan İslam ahalisi için Kastamonu’nun da dahil olduğu bazı Osmanlı vilayetlerine söz konusu muhacirlerin yerleştirilebilecekleri uygun arazi olup olmadığı araştırılmıştır.⁵³ Birinci Dünya Savaşı’nın devam etmekte olduğu 1916 yıllarına gelindiğinde ise durum daha da karmaşık bir hal almıştır. Bu yüzden İskân-ı Aşayir ve Muhâcirîn Müdüriyeti, muhacirlerin iâşe ve barınmaları sağlanamadığı için Bolu’ya muhacir gönderilmesini durdurmaya çalışmıştır.⁵⁴ Muhacirler için uygun hane ve arazi bulunması sorunu ilerleyen dönemlerde de artarak devam etmiştir. Bu nedenle 1900’lü yıllarda Kastamonu’ya gelen muhacir gruplarının bir kısmı şehirde Ermeniler tarafından terk edilen evlere yerleştirilmiştir.⁵⁵ Aynı durumun Bolu için de geçerli olduğu görülür.⁵⁶

Muhacirlerin Karabük ve çevresinde yer alan çeşitli şehirlerde iskânları sırasında gözlenen hususlardan biri de yine iskân olunacak arazi bulmada sıkıntı çekilmesine bağlı olarak ortaya çıkan muhacirlerin orman içlerine yerleşmeleri ve bundan duyulan rahatsızlıktır. Muhacirlerin Kastamonu ve Bolu dahilinde orman içlerinde yerleşmeye çalışmalarında giderek artan ve yazışmalara da konu olan iskân için uygun arazi bulmada yaşanan sıkıntılar etkili olmalıdır. 1900’lerin başlarında Kastamonu’da muhacirlerin orman içlerine ve etrafına yerleşmelerinin engellenmesi istenmiştir. Yine aynı tarihlerde Trabzon’dan Bolu ve Düzce tarafına nakledilen Gürcü muhacirlerin ormanlara zarar vermelerinin önlenmesi istenmiştir.⁵⁷

Muhacirlerin iskânları noktasında önde gelen sorunlardan birisi de barınma olmuştur. Barınma konusunun çözülebilmesi için mevcut hane ve mülkler kullanıldığı gibi yeni haneler inşa etmek yoluna da gidilmiştir. Bu anlamda Bolu’ya ve Bolu’nun çeşitli kazalarına gelen muhacirler için henüz 1860 gibi erken tarihlerde haneler, binalar inşa edilmeye başlamıştır.⁵⁸ Bu haneler çoğunlukla yerli ahalinin yardım ve çabalarıyla inşa edilip muhtaç durumdaki muhacirlere tahsis edilmiştir. Bununla birlikte bazı muhacirlerin Düzce örneğinde olduğu gibi

⁵⁰ BOA, A.}MKT.MHM/305-65 (H.07.02.1281); BOA, A.}MKT.MHM/306-39 (H.14.02.1281); BOA, A.}MKT.MHM/312-75 (H.21.04.1281); BOA, A.}MKT.MHM/315-58 (H.21.05.1281).

⁵¹ BOA, A.}MKT.MHM/308-92 (H.08.03.1281).

⁵² BOA, Y.PRK.KOM./6-164 (H.29.12.1305).

⁵³ BOA, MV./84-85 (H.24.11.1312).

⁵⁴ BOA, DH.ŞFR./70-198 (H.10.02.1335).

⁵⁵ BOA, 272-0-0-14/42-52-13 (M.25.08.1924).

⁵⁶ BOA, 272-0-0-14/ 45-76-22 (M.12.08.1925).

⁵⁷ BOA, DH.MKT./2355-90 (H.07.02.1318); BOA, DH.MKT./ 2415-38 (22.06.1318); Kemal Gurulkan vd. (Yay. Haz.), *age*, s.194,195.

⁵⁸ BOA, A.}MKT.UM../573-72 (H.24.12.1278); BOA, A.}MKT.NZD/314-19 (H.15.11.1276).

XIX. Yüzyılda Karabük ve Çevresinde Muhacirler Meselesi

yerleştikleri şehirlerde arazi satın alarak bina inşa ettikleri de olmuştur.⁵⁹ Bolu'nun yanı sıra Kastamonu ve Bartın dolaylarında da muhacirlerin barınmalarına tahsis edilmek üzere yine büyük oranda yerli ahalinin çabalarıyla haneler inşa edilmiştir.⁶⁰ XIX. yüzyılın sonlarından itibaren arazi temininde zorluklar yaşanması muhacirlerin iskânı için terkedilmiş hane ve mülklere yönelmeyi zorunlu hale getirmiştir. Bu noktada Rum ve Ermeniler tarafından terkedilen mülkler önemli hale gelmiştir. Terkedilmiş ve boş mülkler Bolu, Kastamonu ve Safranbolu'da muhacirlerin iskânına açılarak barınmaları temin edilmeye çalışılmıştır.⁶¹ Gerek devletin gerekse ahalinin tüm gayret ve iyi niyetine rağmen zaman zaman muhacirlerin iskânı konusunda olumsuz tutumlar da ortaya çıkmıştır.⁶² 1878 yılında Bolu'da Çerkez muhacirlerin iskânları sırasında gözlenen özensizlik bu tür tutum ve davranışlara örnek olarak gösterilebilir.⁶³ Ancak bunlar genelleştirilemez.

Muhacirlerin iskânı ve rahat edebilmeleri için gösterilen çabalara rağmen sık sık yer değiştirmeler söz konusu olmuştur. 1860'ta Bolu'ya iskân edilen Çerkez Kabartay kabilesi örneğinde olduğu gibi bazı muhacir gruplar devletin yerleştirmek istediği mahallerde yaşamak istememişlerdir.⁶⁴ Yer değiştirmeler çoğunlukla Dersaadet'e yönelik olmakla birlikte bazı muhacir aileler kendi kabile veya akrabalarının bulunduğu taraflara gitmeye çalışmışlardır. Bu noktada özellikle Kastamonu'ya iskân edilmiş olan muhacirlerin Dersaadet, İzmit, Bolu, Konya, Kırşehir ve özellikle de Sivas Uzunyayla'ya gitmek istediklerine veya gönderildiklerine dair örnekler mevcuttur. Muhacirlerin Kastamonu'dan ayrılmak istemelerinde tahrik unsurunun da var olduğu anlaşılmaktadır.⁶⁵ Bu durum elbette ciddi düzensizlik hatta asayiş bozukluklarına da neden olabilecek türden olaylardır. Bu bakımdan 1862 yılında muhacirlerin tayin edilen yerlerde iskân olunmaları gerektiği belirtilerek yer değiştirmelerin önlenmesi ve gerekirse "Men-i Mürur Nizamı"nın yani seyahat yasağının muhacirler için de uygulanması istenmiştir.⁶⁶

2.2. Muhacirlere Yönelik İstihdam Faaliyetleri

Muhacir olarak kabul edilen kimselerin istihdamı gerek yerel ahaliye yük olmalarının önlenmesi gerekse muhacirlerin hayatlarını kimseye muhtaç olmadan devam ettirebilmeleri açısından önemli bir konudur. Bu bakımdan Osmanlı Devleti'nin muhacirlerin iskânından sonra gerçekleştirmeye çalıştığı en önemli konulardan birisi istihdam olmuştur. Muhacirlere ekip biçebilecekleri ve ürün elde edip geçinebilecekleri araziler verilmesi onların ahaliye yükünü azaltan ve kendi ayakları üzerinde durabilmelerini sağlayan bir faaliyet olarak istihdamın önemli bir yönünü teşkil eder. Bu yüzden muhacir iskânının ilk dönemlerinden

⁵⁹ BOA, DH.MKT./106-28 (H.26.01.1311).

⁶⁰ BOA, DH.MKT./1325-31 (H.14.11.1295); BOA, ŞD/279-5 (H.25.09.1296); BOA, MVL/720-36 (H.28.05.1283); BOA, ŞD/2466-19 (H.22.11.1300); BOA, İ.ŞD./48-2664 (H.05.10.1296); BOA, İ.MVL./551-24752 (H.17.12.1282).

⁶¹ BOA, 272-0-0-11/10-28-3 (M.24.07.1917); BOA, 272-0-0-12/55-136-16 (M.10.10.1297); BOA, DH.ŞFR/65-36 (17.08.1334).

⁶² BOA, DH.MKT./1609-106 (H.24.07.1306).

⁶³ BOA, Y..PRK.MYD./1-34 (H.25.10.1296).

⁶⁴ BOA, A.}MKT.MHM./194-99 (H.29.02.1277).

⁶⁵ BOA, MVL/720-81 (H.07.01.1283); BOA, A.}MKT.NZD./352-92 (H.07.11.1277); BOA A.}MKT.DV../190-87 (H.15.11.1277); BOA, A.}MKT.UM../479-71 (H.21.12.1277); BOA, 272-0-0-11 /1024-9 (M.09.04.1917).

⁶⁶ BOA, A.}MKT.UM../515-11 (H.07.05.1278).

itibaren başlayan tarımsal alanda istihdam faaliyetleri devlet tarafından da desteklenmiştir. Hatta zaman zaman bu yönde yapılan çalışmaların yeterli olmadığı dönemler de olmuş ve muhacirlerin zirai faaliyetlerinin hızlandırılmasına yönelik taşra idarecilerine uyarılarda bulunulmuştur.⁶⁷ Osmanlı Devleti'nin 1856 yılından sonra benimsemiş olduğu nüfus politikası da tarım ve hayvancılık alanındaki ihtiyacı karşılamayı amaçlamıştır. Tanzimat Yüksek Kurulu tarafından 9 Mart 1857'de hazırlanan kararnameyle padişaha sadakat yemini ederek onun tebaasından olmayı ve devletin kanunlarına riayet etmeyi kabul eden herkese Osmanlı Devleti'nin kapılarının açık olduğu belirtilmiştir. Bu bağlamda herhangi bir ayırım yapılmaksızın göçmenlere karşılıksız olarak ekilebilir tarım toprakları verilerek askerlik ve vergiden muaf tutulmaları düşünülmüştür. Ancak bu tür destekler göçmenlerin kendilerine verilen toprakları 20 yıl boyunca satmamaları ve ülkeden ayrılmaları durumunda sahip oldukları toprakları yine devlete geri vermeleri şartıyla verilmiştir.⁶⁸ Devletin bu dönemde tarım gelirlerini arttırma çabasıyla hareket ederek muhacirleri, Bursa Sancağı örneğinde de olduğu gibi, geniş ve verimli topraklara yönlendirdiği görülür.⁶⁹ Bu istihdam politikasına uygun olarak Osmanlı Devleti'nin Kastamonu, Bartın ve Bolu dolaylarında muhacirlerin yerleştirilebilmeleri ve tarım yapabilmeleri için çeşitli dönemlerde araziler tahsis etmeye çalıştığı görülür.⁷⁰ Muhacirlere yeteri kadar toprak vermeye çalışılsa da verilen arazilerin hepsinin aynı nitelik ve değerde olmaması bazı sorunları da beraberinde getirmiştir.⁷¹ Örneğin Beypazarı'nda iskân edilmiş olan Yusuf ve İsmail örneğinde olduğu gibi bazı muhacirlerin kendilerine verilen tarım arazilerinden memnun kalmayarak Bolu'ya gitme talebinde buldukları görülür.⁷² Ayrıca devletin tarım arazilerinin değerlendirilmesi için muhacirlere tarım arazisi verilmesini teşvik eden politikalarına rağmen Düzce'de olduğu gibi bazı muhacirlerin, arazilerinin geçimleri için yeterli olmadığı şikayetinde buldukları da olmuştur.⁷³ Yeterli arazi bulunamaması nedeniyle bazı muhacirlerin yerli halkın arazisine yöneldiği veya yerli halkın muhacirlere tahsis edilen arazide hak iddia ettiği durumlar da olmuştur. Bu tür sorunların ve memnuniyetsizliklerin giderilmesi için 1877 yılına kadar Arazi Kanunu'na uygun hareket edilmesi istenerek hane başına verilecek arazi miktarı verimli yerlerde 70, orta halli yerlerde 100, daha verimsiz yerlerden ise 130 dönüm olarak belirtilmiştir.⁷⁴ Muhacirlere yerleşmeleri ve tarım yapabilmeleri için arazi tahsis edilmesi onların yaşamını kolaylaştırmak açısından tek başına yeterli olmamıştır. Bu bakımdan onlara tarım yapabilmeleri için gerekli tarım aletleri ve hayvanlar da temin edilmeye çalışılmıştır.

Elbette bütün muhacirlerin tarım ve hayvancılık alanında istihdam edilebilmeleri ve yaşamlarını bu yolla idame ettirebilmeleri mümkün olmamıştır. Bu nedenle muhacirlerden herhangi bir işe yerleştirilerek istihdam edilmeye ve mağduriyetleri giderilmeye çalışılanlar da

⁶⁷ BOA, A.}MKT.MHM./437-5 (H.17.11.1285).

⁶⁸ Karpat, *age*, s.153.

⁶⁹ İsmet Sarıbal, *Osmanlı Devleti'nde Muhaceret, İskân ve Entegrasyon: Bursa Sancağı Örneği (1845-1908)*, İdeal Yayınları, İstanbul 2018, s.12.

⁷⁰ BOA, A.}MKT.MHM./323-19 (H.19.08.1281); BOA, A.}MKT.NZD/346-6 (H.14.09.1277); BOA, DH.MKT/1610-46 (H.24.07.1306); BOA, ŞD/2466-19 (H.22.11.1300).

⁷¹ Erkan, *age*, s.166.

⁷² BOA, MVL /511-40 (H.22.06.1283).

⁷³ BOA, ŞD./1638-13 (H.28.05.1285).

⁷⁴ Erkan, *age*, s.166; İpek, *İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler*, s.68.

XIX. Yüzyılda Karabük ve Çevresinde Muhacirler Meselesi

olmuştur. Örneğin Kastamonu'da 1878 döneminde Rumeli muhacirlerinin ortaklık ve hizmetkârlık gibi işlerde kullanılması istenmiştir. Yine Kastamonu'da Çerkez muhacirlerine iş bulunmaya çalışıldığı görülür.⁷⁵ Birinci Dünya Savaşı yıllarında ise İskân-ı Aşayir ve Muhâcirîn Müdüriyeti'nden gerek Bolu'ya gerekse Kastamonu'ya telgraflar çekilerek muhacir ve mülteciler arasında mesleği balıkçılık ve kayıkçılık olanların yol paralarının karşılanarak topluca İstanbul'a gönderilmeleri istenmiştir. Bunların Marmara sahillerine yerleştirilmeleri hedeflenmiştir. Böylece muhacirlerden meslek sahibi olanların uygun yerlere yerleştirilerek mesleklerini icra edebilmeleri bu sayede devlete ve halka yük olmaları önlenmek istenmiştir.⁷⁶ 1920'lerde ise Bolu'da bulunan muhacir ve mülteci kadınların Reji İdaresinde istihdam edilmeye çalışıldığı görülür. Yine aynı tarihlerde İskân-ı Aşayir ve Muhâcirîn Müdüriyeti tarafından Kastamonu'ya da çekilen telgrafla, muhacirler içinde bulunan dul ve kimsesizler çeşitli şekillerde istihdam edilmeye çalışılmıştır. Buna göre dul ve kimsesizler içinde bulunan kız çocuklarının evlatlık olarak, kadınların ise hizmetçi olarak İstanbul'da uygun aileler yanına yerleştirilmesi istenmiştir.⁷⁷

2.3. Muhacirlere Yönelik Yardım Faaliyetleri

Yardım faaliyetleri muhacir meselesinin ilk dönemlerinden itibaren başlamıştır. Fakat özellikle ilk dönemlerde idari düzenlemeler henüz tam olarak olgunlaşmadığından yardımların hangi kuruluş veya kimler tarafından yapılacağı sorunu ortaya çıkmıştır. Örneğin 1845 yılında Bursa Sancağında Bâbiâli, muhacirlerin bir an önce yerleştirilip ziraata başlamalarını istemiş ancak ihtiyaçlarının nereden ve ne şekilde karşılanacağı netlik kazanmamıştır. Bu dönemde geçici bir çözüm olarak kefil ve senet yoluyla söz konusu iskân merkezi mal sandığının bu ihtiyaçları karşılaması yoluna gidilmiştir. Tohumluk buğday, arpa gibi ihtiyaçları ise atıyye-i seniyye şeklinde karşılıksız olarak dağıtılmıştır.⁷⁸ Bununla birlikte muhacirlerin Osmanlı Devleti'ne gelmeleri genelde kaybedilmiş savaşlar döneminde olduğundan devletin mali durumu zaman zaman yardımların yeterli derecede yapılmasını zorlaştırmıştır. Bu nedenle devlet dışında da yardımların desteklenmesi gerekmiş, bazı yardım komisyonları ve halkın da bireysel olarak yardım faaliyetlerini desteklemesi söz konusu olmuştur. Bu anlamda 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ve sonrasında muhacir sayısının artması ve devletin mali olarak içinde bulunduğu durum yeni kaynaklar bulunmasını zorunlu hale getirmiştir. Bu amaçla Karaköy Köprüsü örneğinde olduğu gibi bazı noktalardan geçiş ücreti alınması yoluna gidilmiş ve bu yolla elde edilen gelir muhacirlerin ihtiyaçları için harcanmıştır. Bunun yanı sıra düzenlenen bazı tiyatro gösterileriyle konserlerden elde edilen gelirler ve kurban derilerinin paraları da muhacirlere yardım için kullanılmıştır. Mevlidlerde dağıtılan şeker ve şerbetin karşılığı olan paralar bile muhacirlerin ihtiyaçları için tahsis edilmiş hatta İstanbul ahalisinden kişi başına 1 ila 5 kuruş aıdat toplanarak bir yardım fonu bile kurulmuştur. Yardım faaliyetlerine İngilizlerin

⁷⁵ BOA, ŞD./687-6 (H.07.08.1295); BOA, ŞD./1643-42 (H.25.08.1295).

⁷⁶ BOA, DH.ŞFR./64-254 (H.05.08.1334); BOA, DH.ŞFR./65-54 (H.20.08.1334); BOA, DH.ŞFR./65-56 (H.20.08.1334).

⁷⁷ BOA, DH.ŞFR./103-77 (H.12.12.1337).

⁷⁸ Sarıbal, *age*, s.30.

de katıldığı ve Anadolu'da iskân edilecek 100.000 göçmenin ihtiyaçları için bir kampanya düzenlemek istedikleri görülür.⁷⁹

Karabük ve çevresinde de muhacirlere yönelik yardım faaliyetlerine dair örneklerle rastlamak mümkündür. Çünkü muhacirlerin kendilerine verilen arazilerde istihdam edilerek tarım yoluyla geçimlerinin temin edilmeye çalışılması veya herhangi bir işe yerleştirilmek suretiyle doğrudan gerçekleşen istihdam faaliyetleri muhacirlerin tümünü kapsamaya ve onların ihtiyaçlarını karşılamaya yetecek düzeyde olmamış ve bu durum doğrudan yardım faaliyetlerini gerekli kılmıştır. Bu anlamda tarım aletleri, hayvan veya tohumluk yardımları başta gelen yardımlar olup bu tür yardımlar muhacirlere verilen tarım arazilerinin aktif hale gelebilmesini sağlaması açısından da önem taşımaktadır. Bu anlamda 1860'larda Düzce'de iskân olunan muhacirler için tohum ve öküz verilmesi istenmiştir. Yine aynı tarihlerde Kastamonu'ya bağlı Taşköprü ahalisi Çerkez muhacirlere çiftçilikle ilgili aletler ve tohumluk vermişler ve onların geçinmelerine katkı sağlamaya çalışmışlardır.⁸⁰ Bu tür yardımlar Taşköprü örneğinde de görüldüğü üzere genellikle taşradaki yerli halk tarafından gerçekleştirilmiştir. Ancak yerli halkın da zaman zaman gücünün yetmediği ve muhacirlerin gerek tohumluk ihtiyacının gerekse yiyecek içecek ihtiyacının karşılanamadığı durumlar olmuştur. 1886 yılında Adana'nın Sarıbahçe mahallinde olduğu gibi Kafkasya muhacirlerinin evlerinin yıkılması aynı zamanda yeteri kadar hasat da alamamaları nedeniyle ihtiyaçları yerli halk tarafından karşılanmaya çalışılmıştır. Ancak yerli halkın da gücünün azalması nedeniyle devlet tarafından buradaki muhacirlere tohumluk ve yiyecek yardımı yapılması konusunda Meclis-i Vükelâ kararı alınmıştır.⁸¹

1860'lı yıllarda Kastamonu ve kazalarında muhacirler için para ve zahire toplanmış, yardımların gerçek ihtiyaç sahiplerine ulaşabilmesi için muhacirlerin ellerinde bulunan fakirlik pusulalarının esas alınması istenmiştir.⁸² Yevmiye ve işe yardımlarına veya bunların masraflarına muhacirlerin yerleştirildikleri bölgenin halkı tarafından da katkıda bulunulmuştur. Halkın gücünün yetmediği durumlarda ise fakir muhacirlerin ihtiyaçları kendilerine verilen araziden ilk hasadı alıncaya kadar yaklaşık iki yıl süre ile muhtar ve ihtiyar meclisleri aracılığıyla mîrîden karşılanmıştır. Bu noktada hali vakti yerinde olan muhacirlere herhangi bir yardım yapılmayarak zaruret içinde bulunanlara kendi geçimlerini sağlayabilir duruma gelinceye kadar işe yardımı yapılmaya devam edilmiş ve muhacirlerin çeşitli alanlarda ihtiyaçları karşılanmaya çalışılmıştır.⁸³ Devlet muhacirlere yevmiye ve işe yardımında bulunmaya çalışsa da bu yardımların kimi zaman yeterli olmadığı zamanlar olmuştur. Bu tür durumlarda Düzce örneğinden de anlaşıldığına göre yardımların zaman zaman mahalli idare tarafından karşılanması gerekmiştir.⁸⁴ Muhacirlerin mağduriyetini önlemeye yönelik olarak devlet, ahali veya eşraf aynı veya nakdî yardımlar yapmaya çalışmıştır. İhtiyaç halinde Kastamonu'da görüldüğü üzere toplanan iane yani yardım paralarının Erzurum'daki Çerkez

⁷⁹ Erkan, *age*, s.162.

⁸⁰ BOA, A.}MKT.NZD./379.28 (H.15.05.1278); BOA, A.}MKT.NZD./394-11 (H.21.07.1278).

⁸¹ Erkan, *age*, s.167.

⁸² BOA, A.}MKT.NZD./ 324-36 (H.26.02.1277).

⁸³ İpek, *İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler*, s.66.

⁸⁴ BOA, A.}MKT.NZD./314-19 (H.15.11.1276).

XIX. Yüzyılda Karabük ve Çevresinde Muhacirler Meselesi

muhacirler için kullanıldığı bile olmuştur.⁸⁵ Yardım faaliyetlerinin, buldukları yerden başka yerlere gitmek isteyen muhacirlerin ihtiyaçlarının karşılanması şeklinde gerçekleştiği de olmuştur. Örneğin Viranşehir, Bolu ve Kastamonu'dan Konya veya Sivas'a yerleşmek için ayrılmak isteyen Nogay ve diğer muhacirlerin yol ve yiyecek masrafları ahali ve memurlar tarafından karşılanmış, muhtaç durumda olanlarına yardım edilmiştir.⁸⁶ Bunun yanı sıra gerek Bolu gerekse Kastamonu ahalisinin muhacirlere bizzat iane ve odun kömür yardımı yaptıkları, ekmek taleplerinin karşılanmaya çalışıldığı ayrıca sadaka-i fitr olarak toplanan paraların muhacirlere yardım için sarf edildiği görülür.⁸⁷

Osmanlı Devleti'nin zaman zaman muhacirleri bazı yükümlülüklerden, vergi ve harçlardan muaf tutmak suretiyle de desteklemeye çalıştığı görülür. Muhacirler ilk aşamada on sene aşar ve tekalif-i örfiyeden, 25 sene de askerlikten muaf tutulmuşlardır. Ancak zamanla muhacirlerin masraflarının karşılanması zorlaştığından muafiyetler konusunda yeni gelen göçmenlere öncelik verilmeye çalışılmıştır. Böylece iskânı üzerinden üç sene geçen muhacirlerden aşar alınarak yeni gelen ve henüz ürün alamamış olan muhacirlerin yiyecek ve tohum ihtiyaçları karşılanmak istenmiştir.⁸⁸ Bu bağlamda 1877 yılında Safranbolu Kaymakamlığı'na gönderilen emirle muhacirlerin terekelerinden veya çeşitli davalarından herhangi bir resm, i'lam ve hüccet harcı alınmayarak meccanen yani karşılıksız olarak işlerinin görülmesi istenmiştir.⁸⁹ 1920'li yıllara ait bir belgeden edinilen bilgide ise Amerikalıların Marmara, Karadeniz ve Doğu coğrafyasında bulunan Müslim ve gayrimüslim ahali ile muhacirlere yardım etmek istediği belirtilmektedir.⁹⁰ Belirtilen hususlar Osmanlı topraklarına gelen muhacirlerin zorluk yaşamamaları ve mağdur olmamaları için devletin çeşitli şekillerde yardımlarda bulunduğunu ve bazı muafiyetler sunmak suretiyle muhacirlerin hayatını kolaylaştırmaya çalıştığını ortaya koymaktadır. Ayrıca çalışmada incelenen Karabük ve çevresi örneğinde de görüldüğü üzere muhacirlerin Anadolu'da iskân edildikleri bölgelerde yerli halkın yardım faaliyetlerine büyük oranda destek oldukları anlaşılmaktadır.

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin II. Viyana Kuşatmasından itibaren başlayan gerileme ve çöküş dönemi ve buna bağlı toprak kayıpları Osmanlı Devleti'ne yönelik göç hareketlerini doğurmuştur. Yaşananlar bir tür din savaşı niteliğinde olup büyük bir oç alma hareketine dönüşmüştür. Bu bakımdan Balkanlardan Kırım'a, Kırım'dan Kafkaslara kadar olan geniş bir sahada Müslüman halk yurtlarından edilmiştir. XIX. yüzyıl ortalarına gelindiğinde yoğunluğu artan muhacirlerin iskân ve istihdamları giderek daha da zorlaşmıştır. Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyılda girdiği savaşlarda genellikle başarısız olması toprak kayıplarını beraberinde getirmiştir. Bu durum her defasında yeni ve daha güçlü muhacir akınlarını doğurmuştur. Osmanlı Devleti muhaceret

⁸⁵ BOA, A.}MKT.UM../417-28 (H.09.01.1277); BOA, A.}MKT.DV../187-66 (H.14.10.1277).

⁸⁶ BOA, A.}MKT.DV../190-86 (H.15.11.1277); BOA, A.}MKT.DV../190-87 (H.15.11.1277); BOA, A.}MKT.MHM../192-24 (H.01-02.1277).

⁸⁷ BOA, A.}MKT.MHM../211-40 (H.21.08.1277); BOA, A.}MKT.MHM../212-56 (H.02.09.1277); BOA, DH.MKT./1323-61 (H.06.01.1295); BOA, A.}MKT.NZD./394-76 (H.24.07.1278).

⁸⁸ İpek, *İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler*, s.71.

⁸⁹ Gülnaz Okumuş, *2141 Numaralı Safranbolu Şer'iyye Sicil Defterinin Transkripsiyonu*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karabük 2016, s.285.

⁹⁰ BOA, DH.KMS./51-28 (H.12.01.1338).

hareketinin ilk dönelerinde muhacirleri özellikle tarım alanındaki istihdam açısından faydalı bulmuşsa da XIX. yüzyıl sonlarına doğru muhacirlerin iskânları ve zirai faaliyette bulunabilmeleri için tahsis edilecek araziler bulunması zorlaşmaya başlamış ve arazi üretilmesi gerekmiştir. Bunun yanı sıra muhacirlere yardım faaliyetleri ve onların çeşitli işleriyle ve sorunlarıyla ilgilenilmesi için oluşturulan merkezi kuruluşların gücü bütün muhacirleri kapsamaya yetmemiştir. Bu bakımdan Karabük ve çevresi bağlamında ele aldığımız bölgelerde de muhacirlere çoğunlukla yerli halkın yardım elini uzatması gerekmiştir. Osmanlı Devleti muhaceret hareketinin ilk dönemlerinden itibaren taşra idarecilerini görevlendirmiş ve kısa süre içinde de konunun merkezden idare edilebilmesi için gerekli idari yapılanmayı gerçekleştirmiştir. Devlet, ekonomik bakımdan sıkıntılı dönemler yaşamakla birlikte muhaceret hareketi karşısında hiçbir zaman kontrolünü kaybetmemiş ve muhacirlerin mağduriyetinin giderilmesi noktasında gerekenleri yapmaya çalışmıştır. Bu noktada elbette muhacirlerin yerleştirildikleri bölge halkının yaklaşımı muhacirlerin devlete olan yükünü büyük oranda azaltmıştır.

Karabük ve çevresi olarak belirttiğimiz ve Kastamonu, Bolu, Bartın ve Safranbolu'yu içine alan bölgenin de muhaceret hareketlerinden etkilendiği görülür. Bu bağlamda Kastamonu ve Bolu dolaylarının muhaceret konusunda yoğun bölgeler olduğu anlaşılmaktadır. Muhaceret hareketinin arttığı savaş dönemleri başta olmak üzere bölgede hareketliliğin artması ve bir kısım muhacirlerin daha elverişli buldukları şehirlere veya akrabalarının buldukları merkezlere gitmeye çalışmaları Kastamonu'yu aynı zamanda geçiş bölgesi haline getirmiştir. Bu noktada Bolu'nun verimli tarım arazileri nedeniyle bir dönem de olsa gelen muhacirlerin tarım alanında istihdam edilebilmesini sağladığı bu bakımdan tercih edilen bir merkez olduğu görülür. Ancak XIX. yüzyıl sonlarına doğru muhacirlerin iskânı ve tarım alanında istihdamı için yeterli arazi bulmanın zorlaşması Kastamonu ve Bolu ve civarında da kendisini göstermiştir. Bu durum muhacirlerin yevmiye, iaşe, barınma gibi sorunları açısından devlete ve yerli halka önemli bir yük getirmiş, Bartın örneğinde olduğu gibi muhacirlerin barınmalarını sağlamak amacıyla yerli halkın bu yükü omuzlamasını gerektirmiştir. Bu bakımdan Anadolu halkının muhacirlerin yaşamlarını devam ettirebilmeleri için gereken fedakarlığı yaptığı söylenebilir. Günümüzde de Anadolu'nun pek çok bölgeden gelen göçmen ve muhacirlerin ilk müracaat ettiği bölge oluşu bu düşünceyi destekler niteliktedir.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

T.C. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

- BOA, A.}MKT.MHM./194-99 (H.29.02.1277).
- BOA, A.}MKT.NZD/314-19 (H.15.11.1276).
- BOA, A.}MKT.UM../417-28 (H.09.01.1277).
- BOA, A.}MKT.UM../420-28 (.25.01.1277).
- BOA, A.}MKT.NZD./ 324-36 (H.26.02.1277).
- BOA, A.}MKT.NZD./327-80 (H.02.04.1277).
- BOA, A.}MKT.NZD./328-93 (H.12.04.1277).
- BOA, A.}MKT.UM../435-83 (H.27.04.1277).
- BOA, A.}MKT.MHM/200-83 (H.11.05.1277).

- BOA, A.}MKT.MHM./211-40 (H.21.08.1277).
BOA, A.}MKT.MHM/211-99 (H.27.08.1277).
BOA, A.}MKT.MHM./212-56 (H.02.09.1277).
BOA, A.}MKT.NZD/346-6 (H.14.09.1277).
BOA, A.}MKT.DV../187-66 (H.14.10.1277).
BOA, A.}MKT.MHM/217-18 (H.20.10.1277).
BOA, A.}MKT.NZD./352-92 (H.07.11.1277).
BOA A.}MKT.DV../190-87 (H.15.11.1277).
BOA, A.}MKT.DV../190-86 (H.15.11.1277).
BOA, A.}MKT.DV../190-87 (H.15.11.1277).
BOA, A.}MKT.UM../479-71 (H.21.12.1277).
BOA, A.}MKT.UM../515-11 (H.07.05.1278).
BOA, A.}MKT.NZD./379.28 (H.15.05.1278).
BOA, A.}MKT.NZD./394-11 (H.21.07.1278).
BOA, A.}MKT.NZD./394-76 (H.24.07.1278).
BOA, A.}MKT.UM../553-25 (H.10.10.1278).
BOA, A.}MKT.UM../573-72 (H.24.12.1278).
BOA, A.}MKT.MHM/255-36 (H.17.08.1279).
BOA, A.}MKT.MHM/305-65 (H.07.02.1281).
BOA, A.}MKT.MHM/306-39 (H.14.02.1281).
BOA, A.}MKT.MHM/308-92 (H.08.03.1281).
BOA, A.}MKT.MHM/312-75 (H.21.04.1281).
BOA, A.}MKT.MHM/315-58 (H.21.05.1281).
BOA, MVL/690-44 (H.09.06.1281).
BOA, A.}MKT.MHM./323-19 (H.19.08.1281).
BOA, İ.MVL./551-24752 (H.17.12.1282).
BOA, MVL/720-81 (H.07.01.1283).
BOA, MVL/720-36 (H.28.05.1283).
BOA, MVL /511-40 (H.22.06.1283).
BOA, ŞD./1638-13 (H.28.05.1285).
BOA, A.}MKT.MHM./437-5 (H.17.11.1285).
BOA, DH.MKT./1319-68 (H.12.09.1294).
BOA, DH.MKT./1323-61 (H.06.01.1295).
BOA, ŞD./687-6 (H.07.08.1295).
BOA, ŞD./1643-42 (H.25.08.1295).
BOA, DH.MKT./1325-31 (H.14.11.1295).
BOA, ŞD/279-5 (H.25.09.1296).
BOA, İ.ŞD../48-2664 (H.05.10.1296).
BOA, Y..PRK.MYD./1-34 (H.25.10.1296).
BOA, 272-0-0-12/55-136-16 (M.10.10.1297).
BOA, ŞD./2466-19 (H.22.11.1300).
BOA, ŞD/2466-19 (H.22.11.1300).
BOA, Y.PRK.KOM./6-164 (H.29.12.1305).
BOA, DH.MKT./1609-106 (H.24.07.1306).
BOA, DH.MKT/1610-46 (H.24.07.1306).
BOA, DH.MKT./1749-28 (H.21.12.1307).
BOA, DH.MKT./1920-106 (H.10.07.1309).
BOA, DH.MKT./106-28 (H.26.01.1311).
BOA, MV./84-85 (H.24.11.1312).
BOA, DH.MKT./2355-90 (H.07.02.1318).

- BOA, DH.MKT./ 2415-38 (22.06.1318).
 BOA, DH.ŞFR/41-95 (H.02.07.1332).
 BOA, DH.ŞFR/532-95 (R.06.07.1332).
 BOA, DH.ŞFR./64-254 (H.05.08.1334).
 BOA, DH.ŞFR/65-36 (17.08.1334).
 BOA, DH.ŞFR./65-54 (H.20.08.1334).
 BOA, DH.ŞFR./65-56 (H.20.08.1334).
 BOA, DH.ŞFR./70-198 (H.10.02.1335).
 BOA, DH.ŞFR./103-77 (H.12.12.1337).
 BOA, DH.KMS./51-28 (H.12.01.1338).
 BOA, HR.İD../12-18 (M.02.04.1889).
 BOA, HR.İD../12-19 (M.29.04.1889).
 BOA, 272-0-0-11 /1024-9 (M.09.04.1917).
 BOA, 272-0-0-11/10-28-3 (M.24.07.1917).
 BOA, 272-0-0-14/42-52-13 (M.25.08.1924).
 BOA, 272-0-0-14/ 45-76-22 (M.12.08.1925).
 BOA, A.}MKT.MHM../192-24 (H.01-02.1277).

Araştırma ve Tetkik Eserler

- AĞANOĞLU, H. Yıldırım, *Osmanlı'dan Cumhuriyete Balkanların Makus Tarihi Göç*, Kum Saati Yayınları, İstanbul 2001.
- BABUŞ, Fikret, *Osmanlı'dan Günümüze Etnik-Sosyal Politikalar Çerçevesinde Türkiye'de Göç ve İskân Siyaseti Uygulamaları*, Ozan Yayınları, İstanbul, 2006.
- DEMİREL, Muammer, "Artvin ve Batum Göçmenleri (1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşından Sonra)", *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 40, Erzurum 2019, s.317-340.
- DEMİRTAŞ, Mehmet, "Kırım Savaşı ve 93 Harbi Sürecinde Osmanlı Memleketine Gelen Göçmenlerin Sevk ve İskânları", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 41, Erzurum 2009, s. 215-238.
- DEVLELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 1997, s.665.
- EREN, Ahmet Cevat, *Türkiye'de Göç ve Göçmen Meseleleri Tanzimat Devri, İlk Kurulan Göçmen Komisyonu, Çıkarılan Tüzükler*, Nurgök Matbaası, İstanbul 1966.
- ERKAN, Süleyman, *Kırım ve Kafkasya Göçleri (1878-1908)*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Kafkasya ve Orta Asya Ülkeleri Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları, Trabzon 1996.
- ERSOY, Hüseyin Lütfi, *Karabük Tarihi*, Karabük Valiliği İl Özel İdaresi Kültür Yayınları, Karabük 2011.
- GÖLEN, Zafer, *Şark Meselesi ve Milli Mücadele*, Öncü Basımevi, Ankara 2015.
- GURULKAN, Kemal, vd. (Yay. Haz.), *Osmanlı Belgelerinde Kafkas Göçleri I*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2012.
- GÜLSOY, Ufuk, "Osmanlı Topraklarına Avrupa'dan Muhacir İskânı (1856-1869)", *İlmi Araştırmalar* 3, İstanbul 1996, s. 51-65.

XIX. Yüzyılda Karabük ve Çevresinde Muhacirler Meselesi

- HALAÇOĞLU, Ahmet, *Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912-1913)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995.
- İMAMOĞLU, Hüseyin Vehbi, "93 Harbinden Sonra Balkanlardan Anadolu'ya Göçler", *Geçmişten Günümüze Göç I*, Canik Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun 2017, s.139-154.
- İPEK, Nedim, "Kuruluşundan Cumhuriyete Canik Sancak Merkezi", *İlk Çağdan Cumhuriyete Canik*, Edt. Cevdet Yılmaz, Canik Belediyesi Yayınları, Samsun 2013, s.165-223.
- İPEK, Nedim, *İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler*, Serander Yayınları, Trabzon 2006.
- İPEK, Nedim, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri (1877-1890)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999.
- KARPAT, Kemal H., *Osmanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler*, Timaş Yayınları, İstanbul 2019.
- KEHA, Murathan 1877-1878 Osmanlı Rus Harbi'ne Kadar Yaşanan Kırım Kafkas Göçleri ve Erzurum'un Durumu, *Ekev Akademi Dergisi*, Yıl 17, Sayı 57, Güz 2013, s. 91-106.
- OKUMUŞ, Gülnaz, *2141 Numaralı Safranbolu Şer'iyye Sicil Defterinin Transkripsiyonu*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karabük 2016.
- SARIBAL İsmet, *Osmanlı Devleti'nde Muhaceret, İskân ve Entegrasyon: Bursa Sancağı Örneği (1845-1908)*, İdeal Yayınları, İstanbul 2018.
- SAYDAM, Abdullah, "Muhacir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. Ek 2, İstanbul 2016, s. 288-290.
- SAYDAM, Abdullah, *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2010.
- SERBESTOĞLU, İbrahim, *Osmanlı Kimdir? Osmanlı Devleti'nde Tabiiyet Sorunu*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2014.